

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
КОМІТЕТ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Українська термінологія і сучасність

Збірник наукових праць

ВИПУСК VI

ББК 81.2 (4Укр)

У 45

Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI / Відп. ред.
У 45 Л. О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2005. — 448 с.
ISBN 966-574-556-5

Шосте видання збірника наукових праць «Українська термінологія і сучасність» своєю тематикою і проблематикою засвідчує зростання наукового зацікавлення проблемами термінології на початку III-го тисячоліття. Статті присвячені не лише традиційним науковим галузям, а й новітнім сферам людського пізнання (комп'ютерним технологіям, маркетингу, менеджменту тощо). Належна увага у збірнику приділена терміновживанню в навчальному процесі вищої школи та термінологічній лексикографії.

Збірник стане в нагоді не лише мовознавцям, а й всім, хто професійно чи принагідно торкається терміна як своєрідного мовного знака.

Редколегія намагалася зберегти особливості стилю авторів.

ББК 81.2(4Укр)

Відповідальний редактор

Л. О. Симоненко, канд. філол. наук, пров. наук. співроб.

Рецензенти:

М. І. Диба, д-р екон. наук, проф., **П. Ю. Грищенко**, д-р філол. наук, проф.

Редакційна колегія: **В. В. Німчук** – чл.-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф. (голова редакційної колегії), **Л. О. Симоненко** — канд. філол. наук, пров. наук. співроб. (відповідальний редактор), **Л. В. Туровська** — канд. філол. наук, ст. наук. співроб. (відповідальний секретар), **К. Г. Городенська** — д-р філол. наук, проф., **А. М. Колот** — д-р екон. наук, проф., **В. В. Жайворонок** — д-р філол. наук, проф., **С. Я. Єрмоленко** — д-р філол. наук, проф., **Т. Р. Кияк** — д-р філол. наук, проф., **О. О. Тараненко** — д-р філол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту української мови НАН України
Протокол № 5 від 21.06.05

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск VI

Редактори: *М. Годована, Л. Симоненко, Л. Туровська*
Художник обкладинки *Т. Зяблицева*
Технічний редактор *Т. Піхота*
Коректор *Є. Піщаль*
Верстка *Ю. Казьміної*

Підписано до друку 1.08.05. Формат 70×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 39,2.
Обл.-вид. арк. 47,66. Наклад 300 пр. Зам. № 05-2994.

Київський національний економічний університет
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)
03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1
Тел./факс: (044) 458-00-66; 456-64-58
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

ISBN 966-574-556-5

© Інститут української мови НАН України, 2005
© КНЕУ, 2005, оригінал-макет

Михайло Гінзбург

д-р техн. наук, проф.

Світлана Коваленко

головний фахівець (Харків)

Юрій Іщук

д-р техн. наук, проф.

Євген Кобилянський

канд. техн. наук, ст. наук. співр.

Богдан Ярмолюк

канд. хім. наук, ст. наук. співр. (Київ)

“ЕФІРНІ ОЛІЇ” — ТЕРМІН, ЩО НЕ ВІДПОВІДАЄ ПОЗНАЧУВАНОМУ ПОНЯТТЮ І ПОРУШУЄ СИСТЕМНІСТЬ

На сторінках поважного Універсального словника-енциклопедії [1: 889], у назві та тексті національного термінологічного стандарту [2] можна побачити тавтологічне словосполучення **рослинна олія**. Хибність цієї словосполуки зумовлена тим, що терміном **олія** (від лат. *oleum*) українська мова традиційно позначає **природну жирову речовину**, яку добувають з насіння або плодів деяких рослин [3, 8: 7].

Але причина цієї термінологічної помилки лежить глибше. Справа в тому, що у різних галузях господарства (парфумерії, косметичі, фармації, медицині, харчовій промисловості, виробництві мастильних матеріалів тощо) широко використовують природні суміші рідинних органічних сполук рослинного походження, які не входять до класу жирів, **тобто не є оліями**. Ці суміші спочатку називали **“етерові олії”** [4: 47], з 30-х років ХХ ст. **“ефірні олії”** [1: 889; 3, 4: 71], а з поверненням у шкільні підручники з хімії [5: 107-108, 142-145, 190] термінів **етер** (рос. *простой эфир*) та **естер** (рос. *сложный эфир*) їх знову почали називати **етерові олії** [6: 123]. На нашу думку, саме потреба чітко відрізнити ці суміші від жирів рослинного походження (олій) змусила укладачів [1; 2] вводити хибний термін **“рослинні олії”**. Тобто одна термінологічна помилка породжує іншу.

Мета цієї статті дослідити, як виник термін **ефірні (етерові) олії**, показати його невідповідність сукупності сьогоденних знань про позначуване поняття та запропонувати для обговорення інший термін, який відповідає основним вимогам до термінів. Ця робота є продовженням дослідження [7] з унормування української нафтохімічної терміносистеми, де автори мимохідь торкнулися питання про ці органічні матеріали.

У хімії назви різних класів сполук створювалися двома способами. Перший ґрунтувався на врахуванні спільних властивостей сполук, що належать до одного класу. Згідно з другим, до певного класу відносили ті сполуки, які мають спільний або однотипний компонент у хімічному складі, що **“відповідає”** за їхні властивості [8: 37]. З подальшим розвитком і поглибленням наукових знань про ці властивості розвивалася, а інколи кардинально змінювалася відповідна хімічна термінологія.

Вироблювані рослинами леткі олієподібні пахучі рідини, що зумовлюють їхній запах, здавна відомі. Їх використовували, зокрема, у настоях, екстрактах, бальзамах тощо. Ці суміші не розділяли на окремі компоненти, і вивчати їхній хімічний склад та виділяти з них індивідуальні сполуки почали лише в другій половині ХІХ ст. У СРСР перші науково-дослідні роботи в цій галузі було розпочато після 1923 р. [9, 1: 1227; 10, 26: 794]. Відповідно, в українських як загальномовних словниках [11], так і фахових [12], виданих до того часу на теренах Східної України, не зафіксовано терміносполучення **етерова олія**. Цей термін з'явився в подальших працях українських радянських науковців [4; 13]. Щодо Галичини, то там уже з початку ХХ ст. був відомий термін **етеричний олієць** (*“сильно запашна, легка, звичайно, плинна річовина, находиться у квітах, овочах та листі рослин”*¹ [14: 1252]). На на-

¹ Тут і далі всі цитати наведено курсивом зі збереженням стилю джерела.

шу думку, словом “олієць” тут підкреслено саме нежирова природа позначуваних речовин, що відрізняє їх від олій.

Отже, сучасний термін **етерова (ефірна) олія**, як і застарілий термін **етеричний олієць**, є штучними, створеними за суто зовнішніми ознаками, та відповідають тогочасному рівневі знань про ці матеріали.

Сьогодні відомо, що матеріали, які позначають терміном **ефірні (етерові) олії**, — це багатокомпонентні рідинні суміші летких органічних сполук, переважно терпенів (ненасичені вуглеводневі сполуки $(C_5H_8)_n$) та їхніх похідних — терпеноїдів (спирти, альдегіди, кетони тощо), що їх виробляють рослини та які зумовлюють запах рослин [1: 889; 3, 4: 81; 15: 723]. Наприклад, продукт, який одержують з м'яти, згідно з ДСТУ 4152-2003 [16, таблиця 2], має такий основний компонентний склад: α -пінен (0,5—1,0 %), β -пінен (0,7—1,2 %), лимонен (0,1—1,4 %), 1,8-цинеол (3,8—5,2 %), ментон (18,5—25,6 %), ізоментон (4,0—5,1 %), ментилацетат (4,7—6,7 %), неоментол (8,1—11,8 %), ментол (34,6—62,4 %), пулегон (0,7—2,1 %), піперитон (0,1—2,2 %). Тобто ці матеріали, крім рослинного походження, не мають нічого спільного з оліями, які належать до класу жирів як триестери гліцерину і вищих карбонових кислот.

Отже, виходячи із сукупності сьогоденних знань про природу, будову і властивості означених матеріалів, родовий термін **олії** в терміносполученні **ефірні (етерові) олії** слід визнати таким, що не відповідає сутності означуваного поняття, а лише призводить до омонімії термінів і, відповідно, до плутанини. Важливість дотримання вимоги про однозначну відповідність терміна поняттю додатково зумовлено тим, що в умовах сучасного поширення й розвитку інформаційних технологій омонімія термінів може призвести до перекручування інформації в базах даних, а внаслідок цього — до порушення роботи автоматизованих систем, зокрема тих, що використовують вербальну інформацію.

Тепер проаналізуємо детальніше першу частину терміносполучення — прикметник **ефірний (етеровий)**. Його утворено від іменника **ефір (етер)**, який потрапив до української мови як певна фізична категорія в період становлення сучасної науки, зокрема через Києво-Могилянську академію [17, 1: 64, 89], з праць давньогрецьких учених і філософів. Наводимо приклади тлумачення терміна **ефір (етер)** у різних лексикографічних джерелах: **етер** (гр. αιθηρ) 1. *Дуже ніжна, пружна та прозора річовина, що виповняє весь всесвіт та міжатомові простори. Він є середовищем, де поширюються хвилі тепла, світла та електричні. Деякі з новіших фізиків стараються обійтися без гіпотези етеру, приписуючи його прикмети самому просторові*; 2. *Ангідрид алькоголів, себто відводнений алкоголь; найбільше знаний етилевий етер або сірчаний. Мішанина 1 ч. етеру і 3 ч. алкоголю дає тзв Гофманові краплі* [14: 1251]; **етеричний** *такий, що має прикмети етеру; легкий, дуже легкий, духовий, небесний* [14: 1252]; **ефір** (гр. αιθηρ) 1. *За уявленням давніх греків, сонцяєйний верхній шар повітря, де перебували боги*; 2. *Гадане середовище, яке нібито заповнювало проміжки між частинками і весь світовий простір. Існуванням ефіру прагнули пояснити поширення світла тощо*; 3. *Клас органічних сполук, що складається з двох радикалів, пов'язаних між собою атомом кисню* [18: 262]; **ефірний** 1. *Легкий*; 2. *Легкий, тонкий*; 3. *Той, що належить до ефіру* [18: 262].

Як впливає з наведених тлумачень, це поняття перш за все пов'язане з космогонічними уявленнями минулих часів. У ХХ столітті термін **ефір (етер)** увійшов також у медичну та хімічну термінологію. У радянській хімічній літературі 30-х років терміном **ефір** позначали два класи органічних сполук: **прості ефіри** (сучасний термін — **етери**) — похідні спиртів, у молекулі яких гідроксильний атом водню заміщений на вуглеводневий радикал $(R-O-R')$ і **складні ефіри** (сучасний термін — **естери**) — похідні органічних кислот, в молекулі яких гідроксильний атом водню заміщений на вуглеводневий радикал $(R-COO-R')$; де R, R' — однакові чи різні органічні радикали. Зауважимо, що, по-перше, штучність позначення цих двох класів одним терміном-іменником з різними прикметниками очевидна навіть з наведеної

у шкільному підручнику [5: 190] схеми класів органічних сполук, а по-друге, реакції утворення речовин цих класів продовжували називати **етерифікацією** (навіть у російській хімічній термінології — **этерификация**). Тому відновлення термінів **етер** та **естер** ураховує класифікацію органічних сполук, забезпечує системність і повністю відповідає міжнародній хімічній термінології [19; 20].¹

Отже, сучасна українська хімічна термінологія не знає прикметника **ефірний** стосовно класів речовин, а прикметники **етеровий** та **естеровий** означають “властивий етерові” та “властивий естерові”, що не відповідає хімічній сутності матеріалів, позначуваних терміном **етерові олії**. На підтвердження цієї тези достатньо проаналізувати наведений вище компонентний склад продукту, що має за ДСТУ 4152-2003 [16] назву **олія ефірна м'ятна**.

Оскільки історично традиційними виробниками пахучих рослинних продуктів, які вже за станом на 1925 рік мали розвинуту промисловість, були Франція, Італія та США [10, т. 26: 794], то для усунення всіх зазначених суперечностей було проаналізовано відповідну термінологію в цих і в деяких інших країнах, зокрема у французькій мові *essence essentielle* [19; 22]; італійській *essenza* [20]; іспанській *essencia* [19]; німецькій *ätherisches Öl* [19]; англійській *essential oil volatile oil* [19; 23; 24].

Отже, у міжнародній термінології для позначення матеріалів, які до сьогодні більшість українських фахівців називає **ефірні** або **етерові олії**, застосовують переважно термін **есенції**. Навіть у німецькій термінології, крім загального терміна *ätherisches Öl*, що повністю збігається з українським **етерова олія**, рос. “*пахучая основа цветов в концентрированной форме*” позначено терміном *absolutes Öl* [25: 421].

Слова *essence, essentielle, essenza, essential, essencia* походять від латинського терміна *quinta essentia* — п'ята сутність або “п'ять разів вилучений дух речовини” [26: 521], яким користувалися середньовічні філософи й алхіміки. Вони позначали цим терміном п'ятий елемент (або п'яту стихію), якому протиставляли чотири інші елементи — воду, землю, вогонь та повітря і який визнавали основною сутністю речей. До української мови цей термін, як і термін **ефір (етер)**, потрапив через наукові праці давніх філософів і алхіміків [27: 232]. Сьогодні слово **есенція**, запозичене від латинського “*essentia*” (суть, сутність, буття; “*essentialis*” — суттєвий, істотний), давно адаптувалося в українській мові і його вживають в таких значеннях: “*леткі ефірні олії, добуті дистиляцією з рослин*” та “*міцний розчин, витяжка*” [18: 262]. Отже, навіть за сучасним тлумаченням в українській мові слово “**есенція**” в першому значенні є синонімом словосполучення **ефірна (етерова) олія**.

У наведеному другому значенні в хімії традиційно вживають інший також запозичений з латині термін **екстракт**.

Термін **есенції** абсолютно точно відповідає суті позначуваного ним поняття, оскільки суміш летких органічних сполук, яку сьогодні позначають терміном **ефірні (етерові) олії**, зумовлює індивідуальний запах рослини і є однією з її визначальних ознак, тобто однією з сутностей, які однозначно характеризують цей об'єкт. Разом з тим термін **есенції** не має недоліків, властивих термінові **ефірні (етерові) олії**, і відповідає загальноприйнятій міжнародній термінології. Отже, видається доцільним в українській хімічній науковій і науково-технічній термінології запровадити замість терміна **ефірні (етерові) олії** термін **есенції** як родовий з подальшим утворенням від нього похідних термінів, наприклад: замість **олія ефірна м'ятна** — **есенція м'ятна**, **ефіроолійне виробництво** — **есенційне (або есенцієве) виробництво** або **виробництво есенцій**, **ефіроолійна рослина** — **есенційна (або есенцієва) рослина** тощо.

¹ Примітка. Термін **ефір** сьогодні залишено лише в назві сполуки $(C_2H_5)_2O$ — діетиловий ефір, а прикметник **ефірний** — для позначання хімічного зв'язку C-O-C [21: 31].

Таким чином, 1. Сучасний термін **ефірна (етерова) олія** та застарілий термін **етеричний олієць** є штучно створеними на початку ХХ століття за суто зовнішніми ознаками та відповідають тогочасному рівневі знань про ці матеріали. 2. Пахучі рослинні речовини: а) не належать до класу жирів і тому їх не можна називати **оліями**; б) ніяк не пов'язані з класами органічних сполук, які з 30-х по 80-ті роки ХХ ст. називали **простими** та **складними ефірами**, а в сучасній українській хімічній термінології — **етерами** та **естерами**. Через це термін **етерові (ефірні) олії** є помилковим і, порушуючи вимоги системності, спричинює вживання хибного терміна **рослинні олії** замість природного українського терміна **олія**. 3. Запропоновано замість терміна **етерові (ефірні) олії** вживати родовий термін **есенції**, який відповідає міжнародній термінології і характеризується словотворчою здатністю, що дозволяє утворити від нього потрібні похідні та забезпечити системність української термінології.

Література

1. *Універсальний словник-енциклопедія: 3-тє вид., перероб., доп.* / Ред. рада: чл.-кор. НАНУ М. Попович (голова). — К., 2003. — 1414 с.
2. *ДСТУ 2423-94 Олії рослинні. Виробництво. Терміни та визначення.*
3. *Українська радянська енциклопедія: В 12-ти т.* — К., 1983. — 12 т.
4. *Дармороси М. і Л.* Словник технічної термінології. — К., 1926. — 292 с.
5. *Домбровський А. В., Лукашова Н. І.* Хімія 10—11: Органічна хімія: Підр. для 10—11 кл. серед. загальноосв. школи. — К., 1998. — 192 с.
6. *Російсько-український словник з хемії та хемічної технології* / Укл.: М. Ганіткевич, А. Зелізний. — Львів, 1993. — 263 с.
7. *На шляху до внормування української нафтохімічної терміносистеми* / Ю. Іщук, Є. Кобилянський, Б. Ярмолюк, М. Гінзбург, С. Коваленко // Вісник Національної Академії Наук України, 2004. — № 8. — С. 18—26.
8. *Данцев А. А.* Філософія і хімія: Проблеми формування апарата хімічних понять. — Ростов на Дону, 1991. — 112 с.
9. *Краткая химическая энциклопедия: В 5-ти т.* / Гл. ред. И. Л. Кнунянц. — М., 1961—1967. — 5 т.
10. *Техническая энциклопедия: В 26-ти т.* / Гл. ред. Л. К. Мартенс. — М., 1928—1934.
11. *Словарь української мови: У 4-х т.* / За ред. Б. Грінченка. — К., 1907—1909. — Т. 1—4.
12. *Вікул М.* Російсько-український словник термінів фізики і хімії. — Гадяч на Полтавщині, 1918. — 41 с.
13. *Морейніс Л.* Етерові олії. — Вінниця, 1929. — 67 с.
14. *Українська загальна енциклопедія: В 3-х т.* / Під голов. ред. Івана Раковського. — Львів-Станіславів-Коломия, 1930-ті. — Т. 1. — 1312 с.
15. *Хімія: Енциклопедія* / Под ред. И. Л. Кнунянца. — М., 2003. — 972 с.
16. *ДСТУ 4152-2003 Олія ефірна м'ятна. Технічні умови.*
17. *Манолов К.* Великие химики: В 2-х т.: 3-е изд., исп. и доп. / Пер. с болг. — М., 1985. — Т. 1. — 465 с.; Т. 2. — 438 с.
18. *Словник іншомовних слів* / За ред. акад. О. С. Мельничука. — К., 1977. — 775 с.
19. *Хімічний словарь на 6 языках. Англо-немецко-испанско-французско-польско-русский* / Под ред. С. Собедакой, В. Хоинского и П. Майорок. — Warszawa, 1966. — 1325 с.
20. *Итальянско-русский химико-технологический словарь* / Под ред. канд. хим. наук И. И. Вольнова. — М., 1966. — 440 с.
21. *Вступ до хімічної номенклатури. Для викладачів і вчителів хімії та учнів середніх навчальних закладів* / Наук. ред. М. Ю. Корнілов. — К., 1997. — 48 с.
22. *Craveri C.* Les Essences naturelles. — Paris, 1929.
23. *Голдмен А.* Иллюстрированный химический словарь / Пер. с англ. — М., 1989. — 270 с.
24. *Russian-English Technical and Chemical Dictionary* / Callahan I. J. — New York, 1947. — 794 p.
25. *Немецко-русский словарь по химии и химической технологии* / Жукова Т. Б. и др. — М., 2000. — 664 с.
26. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. — М., 2003. — Т. 1. — 588 с.; Т. 2. — 672 с.; Т. 3. — 832 с.; Т. 4. — 864 с.
27. *Литвинов В. Д.* Латинсько-український словник (10 000 найуживаніших латинських слів з максимальним відтворенням їхніх значень українською мовою). — К., 1998. — 712 с.